

ТОРГОВЕЛЬНІ УГОДИ ЯК ЗАСІБ ЗАХОЧЕННЯ ПРАВА НА РОЗВИТОК

TRADE AGREEMENTS AS A MEANS OF PROMOTING THE RIGHT TO DEVELOPMENT

Рашевська К.С.,

магістр, молодший науковий співробітник

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується юридична природа, формування, ключові елементи та механізми забезпечення права на розвиток. Зокрема, підкреслюється його належність до так званих «солідарних прав», визначається зовнішній і внутрішній вимір зобов'язань держав щодо його реалізації. Автор характеризує джерела закріплення права на розвиток, звертаючи увагу на його універсальний обов'язковий характер, ще не сформований ні в договірному, ні у звичаєвому праві, а також наводить регіональну практику заохочення права на розвиток.

У статті проаналізовано вплив торговельних угод на забезпечення реалізації права на розвиток, а також охарактеризовано роль економічної дипломатії в цьому процесі. Автором було з'ясовано, що нині близько 70% всіх зовнішньоторговельних угод містять «клаузулу про права людини» – положення, яке сприяє досягненню цілей сталого розвитку, забезпечує повагу до прав людини і є своєрідною рівновагою між міжнародно-правовими зобов'язаннями, політичною доцільністю та економічним інтересом.

У статті звернено особливу увагу на досвід України у впровадженні орієнтованого на забезпечення прав людини підходу до розвитку завдяки укладенню торговельних угод. Автором було визначено коло проблемних питань, пов'язаних із незначною кількістю угод, які вміщують клаузулу про права людини, відсутністю адекватної нормативно-правової та інституційної бази, а також ресурсів для проведення попередньої експертизи зовнішньоторговельних угод на їх відповідність зобов'язанням у сфері прав людини.

Крім безпосереднього впливу у формі спеціальних положень, які встановлюють зобов'язання щодо підтримки відповідного міжнародним стандартам рівня дотримання прав людини, і завдяки створенню моніторингових місій чи інших наглядових органів за участю держав-контрагентів торговельні угоди дають позитивний ефект також через збільшення експорту, що дозволяє накопичити валютні резерви, створити нові робочі місця, диверсифікувати виробничі потужності і посприяти сталому розвитку.

Ключові слова: право на розвиток, солідарні права, торговельна угода, клаузула про права людини, правове регулювання.

The article examines the legal nature, formation, key elements and mechanisms for ensuring the right to development. In particular, it emphasizes its belonging to the so-called “solidarity rights”, determines the external and internal dimension of the obligations of States to implement it.

The author characterizes the sources of recognition of the right to development, paying attention to its universal binding nature, which has not yet been formed in either contractual or customary law, and also gives the example of the regional practice of promoting the right to development. The article analyzes the impact of trade agreements on ensuring the realization of the right to development, as well as describes the role of economic diplomacy in this process.

The author found that today about 70% of all foreign trade agreements contain a “human rights clause”, a provision that contributes to the goals of sustainable development, ensures respect for human rights and constitutes a kind of balance between international legal obligations, political expediency and economic interest. The article pays special attention to Ukraine's experience in implementing a human rights-oriented approach to development through trade agreements.

The author identified a number of problematic issues related to the small number of agreements containing a human rights clause, the lack of adequate legal and institutional framework, as well as resources for a preliminary examination of foreign trade agreements with regard to their compliance with human rights obligations. However, in addition to the direct impact in the form of special provisions that establish obligations to maintain international standards of human rights, in particular through the establishment of monitoring missions or other oversight bodies with the participation of counterparty states, trade agreements also have a positive effect. through increased exports, which allows to accumulate foreign exchange reserves, create new jobs, diversify production capacity and, ultimately, promote sustainable development.

Key words: right to development, solidarity rights, trade agreement, human rights clause, legal regulation.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням інтересу світового співтовариства до проблеми заохочення права на розвиток. Останнє є правом кожної людини та народу на справедливий розподіл переваг і реалізацію основоположних прав і свобод, що сприятиме забезпеченню міжнародного миру та досягненню цілей сталого розвитку. Але право на розвиток ще не набуло універсального визнання, тому не може отримати належного захисту завдяки традиційним міжнародно-правовим механізмам.

Держави все частіше вдаються до використання регуляторного потенціалу торговельних угод з метою заохочення поваги до права на розвиток, закріплюючи серед положень таких договорів так звану «клаузулу про права людини». Актуальність теми дослідження зумовлена також недостатньою увагою у вітчизняній науці до права на розвиток, хоча на Заході ще з 80-х років ХХ ст. було покладено початок формуванню однойменної галузі міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичній природі та проблемі реалізації права на розвиток було присвячено достатню кількість робіт. Однак у сучасній науці міжнародного права немає спеціального дослідження, об'єктом якого був би аналіз використання регуляторного механізму зовнішньоторговельних угод для забезпечення поваги до права на розвиток.

Варто виділити праці вітчизняних та іноземних вчених, присвячені загальній проблематиці, пов'язаній із взаємодією міжнародного торговельного права та міжнародного права прав людини. Варто згадати роботи О. Омельченко, N. Van der Have, S. Aaronson, E. Hafner-Burton, C. Apodaca, C. Damgo та інших.

Метою дослідження є аналіз регуляторного потенціалу торговельних угод для забезпечення реалізації права на розвиток.

Виклад основного матеріалу. Право на розвиток є невідчужуваним правом кожної людини та народу брати участь в економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку, а також сприяти йому, оскільки лише таким чином всі права та свободи людини можуть бути повністю реалізовані. Це право вперше було визнане на універсальному рівні в Декларації про право на розвиток, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1986 року [1]. Ще 26 червня 1981 року воно було закріплене в Африканській хартії прав людини і народів [2] разом із кореспондуючим обов'язком держав індивідуально або колективно забезпечувати його реалізацію.

Право на розвиток, як і право на мир або чисте навколишнє середовище, належить до третього покоління прав людини, до так званих «солідарних прав», що дозволяє виокремити в ньому внутрішній і зовнішній виміри. Перший складається із зобов'язань, що держави несуть перед

особами, які знаходяться під їхньою юрисдикцією, для полегшення та регулювання розвитку, другий – конкретизує зобов'язання держав перед особами, які не належать до їхньої юрисдикції, а також обов'язок всіх держав співпрацювати для реалізації права на розвиток.

Попри критику досліджуваного права як «права на все», що лише підриває існуючу систему прав людини, адже є не можливим для виконання, воно не є збірним поняттям для позначення низки інших, закріплених міжнародних договорах прав і свобод. У 2011 році це підтвердив Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, підкресливши «тісніх взаємозв'язок і взаємодоповнюваність» Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права і Декларації про право на розвиток, вказавши, що, контролюючи виконання прав, які містяться в Пакті, Комітет сприяє «одночасно повній реалізації права на розвиток» [3].

На тісних взаємозв'язках налягають і інші договірні органи з прав людини. Так, з нагоди п'ятої річниці Декларації у спільній заяві останні зазначили, що «декларація надає нормативні основи для орієнтованого на людину підходу до розвитку, який разом із правами людини підкріплюють один одного концептуально та на практиці, допомагаючи забезпечити добробут та гідність кожного» [4]. Адже право на розвиток є водночас як індивідуальним, так і колективним. Ним володіють як людина, так і народ у всіх державах незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних поглядів, національного чи соціального походження тощо.

Серед ключових елементів права на розвиток відповідно до ст. 2 Декларації можна виділити:

- 1) забезпечення поваги до прав людини;
- 2) активна, вільна та важлива участь кожного в розвитку;
- 3) справедливий розподіл переваг;
- 4) недискримінація;
- 5) право на самовизначення;
- 6) невід'ємний суверенітет над природними ресурсами [1].

Історично розвиток співвідносився з економічним прогресом, пов'язаним зі зростанням валового національного продукту. З середини ХХ ст. у зв'язку зі зростанням бідності, нерівності та голодом, економічні, соціальні та природні кризи й пандемії, активізацією тероризму та релігійного екстремізму в центр права на розвиток було поставлено людину, заохочення, реалізація та захист прав якої є ключовим чинником підтримання міжнародного миру та безпеки.

Робоча група для моніторингу та перегляду прогресу у просуванні та здійсненні права на розвиток серед факторів, які сприяють реалізації досліджуваного права, виокремила здебільшого пов'язані з економічною дипломатією: відкрита, справедлива, заснована на правилах, передбачувана та недискримінаційна багатостороння система торгівлі; підтримка партнерства для розвитку; поширення кращих міжнародних практик управління на національному рівні, реагування з боку держав на вразливі та маргіналізовані групи, реалізацію їхніх громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних прав [4].

Економічне співробітництво є основою заохочення права на розвиток. Для цього існує декілька передумов. По-перше, відповідно до положень Статуту ООН (далі – Статуту) міжнародна співпраця у вирішенні глобальних економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем є однією з цілей Організації (стаття 1 (3)). Крім того, ст. 2, 55 та 56 Статуту підкреслюють, що всі держави члени взяли певні зобов'язання, які мають бути виконані як через індивідуальні, так і через колективні дії [5].

Міжнародні фінансові установи, регіональні інтеграційні об'єднання та інші суб'єкти економічної дипломатії, які сприяють колективним діям держав, є ключовими учасниками забезпечення міжнародного розвитку у створеному державами середовищі. Декларація про право на

розвиток визнає, що реалізація її цілей потребує поваги до принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, щодо дружніх відносин і співробітництва держав у забезпеченні розвитку та усуненні перешкод для просування нового міжнародного економічного порядку, заснованого на суверенній рівності, взаємозалежності, взаємному інтересі та співпраці між всіма країнами [1].

По-друге, незважаючи на те, що Декларація 1986 року була прийнята 146 державами (лише 8 утрималися, а США проголосували проти) [6], право на розвиток не має універсального договірної (з погляду на юридичну силу актів soft law) чи звичаєвого характеру, тому не створює зобов'язань для держав і не тягне за собою міжнародну відповідальність у випадку порушення. Єдиним винятком є африканський регіон, де завдяки закріпленню права в Африканській Хартії 1981 року вже існує прецедент притягнення до відповідальності за порушення права на розвиток.

Так, у справі «Ендоруа» Комісія з прав людини і народів встановила, що Кенія порушила досліджуване право щодо народу ендоруа, не залучивши його до процесів прийняття рішень і не справедливо розподіляючи переваги від розвитку. Тому юридична природа та значна економічна спрямованість права на розвиток разом із зобов'язанням держав вести дружнє співробітництво і не вдаватися до погроз чи застосування сили зумовили використання інструментів економічної дипломатії для впливу на його заохочення та реалізацію. Одним із найбільш ефективних серед них є зовнішньоторговельні угоди.

Торгівля є генератором економічного зростання, подолання бідності, голоду, неписьменності, дискримінації та інших форм порушення прав людини. Вона також є одним із механізмів реалізації цілей сталого розвитку та зменшення економічного розриву між країнами Півночі та Півдня. Усвідомлюючи роль торгівлі для системи прав людини, розвинені держави, починаючи з 80-х рр. ХХ ст., почали включати до преференційних угод положення про дотримання прав людини, які не носили зобов'язуючий характер. Лише в 1994 році Канада, Мексика та США, уклавши НАФТА (North American Free Trade Agreement), домовилися про взаємне забезпечення трудових прав їхніх громадян, а також принципу прозорості (доступу до інформації) та вільної участі громадськості в органах, створених договором [7].

Подібний інтерес до впливу на заохочення поваги до прав людини в державі-контрагенті через торговельні інструменти пояснюється не лише зростаючою гуманізацією міжнародного права та розумінням взаємопов'язаності добробуту окремого індивіда і глобального співтовариства загалом, але й прагненням розвинених держав із ліберальною демократією та капіталістичною економікою захистити внутрішній ринок від проникнення дешевих товарів з тих країн і регіонів, яким вдається підтримувати конкурентоздатність свого експорту здебільшого шляхом недотримання трудових прав робочої сили, що може вважатися однією із сучасних форм протекціонізму.

Країни, які розвиваються, негативно ставляться до положень, що стосуються забезпечення прав людини в торговельних угодах, оскільки розглядають їх як форму втручання у внутрішні справи та посягання, що високі стандарти (в тому числі у трудовій сфері) не тільки важко здійсненні, але й можуть підірвати і так досить хитке становище та конкурентоспроможність таких держав на світовому ринку. Оскільки значна кількість торговельних угод з цими державами є складником концепції сталого розвитку, то справедливо, що включення до них положень щодо прав людини та демократичних стандартів відповідає його задекларованій меті.

Дослідники, які безпосередньо вивчають вплив торгівлі на реалізацію права на розвиток, аналізуючи ситуацію в низці держав, сходяться на думці, що збільшення її обсягів корелює з поліпшенням дотримання прав людини.

Наприклад, Хафнер-Бертон перевіряла вплив торгівлі на обмеження прав людини з боку держави, використовуючи шкалу політичного терору. Порівнюючи показники загального імпорту та експорту, вона вважає, що чим більше держава займається торгівлею, тим нижчою є міра державного придушення прав людини і більшою повага до громадянських свобод [8].

До подібних висновків дійшла Аподака, яка вивчала країни з перехідною економікою у Східній Європі і виявила, що зменшення рівня порушень прав людини пов'язане зі збільшенням експорту [9].

Вважається, що економічна інтеграція не буде успішною без посилення уваги на вдосконалення управління всередині держав-контрагентів. Дамро стверджує, що уряди включають широкі положення щодо прав людини та верховенства права у свої торговельні угоди, оскільки визнають необхідність розробки скоординованої політики з метою подолання регіональних загроз безпеці, таких як екологічні катастрофи, незаконна міграція, контрабанда наркотиків і міжнародний тероризм [10]. Окремі дослідники також стверджують, що держави використовують торговельні угоди з метою глобалізації своєї соціальної політики та регуляторних підходів, що іноді в літературі називають «демократичною інтервенцією».

Прагнення реалізувати окремі елементи права на розвиток, використовуючи регуляторний потенціал торговельних угод, є ключовою характеристикою сучасного етапу розвитку міжнародного права, що визначається взаємодією міжнародного договору, політичної доцільності та економічного інтересу. Такий підхід також дозволяє подолати «м'який» характер права на розвиток, оскільки порушення останнього стає порушенням торговельної угоди і тягне за собою санкції у вигляді призупинення поступок чи окремих положень договору і навіть його припинення загалом.

Натепер так звану «клаузулу про права людини» – положення, покликане забезпечити повагу до прав людини та сприяти цілям сталого розвитку в кожній із держав-контрагентів, містять 70% всіх зовнішньоторговельних угод [11]. Не дивлячись на безсумнівне лідерство в їхній кількості, яке належить ЄС, Канаді та США, включення положень щодо забезпечення поваги до прав людини не є виключною прерогативою розвинених держав Західної Європи та Північної Америки: деякі країни Латинської Америки та Південно-Східної Азії теж долучаються до цієї тенденції у своїх торговельних відносинах, зокрема Чилі та Сінгапур, підкріплюючи положення договорів ефективним ex post моніторинговим механізмом у формі спільної комісії чи наглядової ради.

Що стосується України, то нині переважна більшість її Угод про зону вільної торгівлі з іншими державами не містить положень щодо заохочення прав людини та реалізації цілей сталого розвитку, незважаючи на тенденцію до зростання кількості і сфер охоплення цих угод (на 2019 рік – 17 угод, які покривають комерційні відносини із 46 державами світу) [12]. В той час, як, наприклад, Всеосяжна економічна та торговельна угода між ЄС і Канадою (2016 рік) створює постійні моніторингові місії по дві в кожній державі, включаючи процедури консультацій із зацікавленими акторами та громадськістю, Угода про асо-

ціацію в частині ГВ ЗВТ Україна-ЄС (2017 рік) не містить подібних положень [13].

Певним винятком із загального правила є Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою, яка у ст. 13.15 передбачає створення і проведення комісії з перегляду у випадку «систематичної нездатності ефективно застосовувати своє трудове законодавство через відповідні державні заходи, приватні дії, процесуальні гарантії, громадську інформацію та поінформованість», створення Ради міністрів з питань праці.

Проблемою для України є також відсутність чітко визначеного органу, який повинен здійснювати перевірку на відповідність торговельних угод зобов'язанням у сфері прав людини та до якого можна було б звернутися зі скаргами на її недоліки. В експертних висновках до законопроектів про ратифікацію Угод про зону вільної торгівлі між Україною та іншими державами їх автори не звертають увагу на вплив таких угод на права та свободи людини, незважаючи на той факт, що громадськість, використовуючи засоби масової інформації, активно обговорює окремі положення, виступаючи проти них.

Висновки. Реалізація права на розвиток у ХХІ ст. є передумовою для заохочення низки індивідуальних прав і свобод людини, серед яких право на достатній рівень харчування, на охорону здоров'я, на освіту, на рівне поводження без дискримінації. Нині в міжнародному праві ще не склався консенсус з приводу юридичної сили та універсального характеру досліджуваного права, тому традиційні механізми міжнародної відповідальності в разі його порушення не можуть бути застосовані, що стає підставою для критики права загалом.

За таких обставин, враховуючи безпосередній зв'язок права на розвиток із глобальною економікою, держави вдаються до використання регуляторного механізму торговельних угод для забезпечення його реалізації. Натепер близько 70% всіх зовнішньоторговельних угод містять «клаузулу про права людини», спрямовану на забезпечення досягнення ключових цілей сталого розвитку. Вона створює міжнародне зобов'язання для держав-контрагентів і в разі невиконання тягне за собою застосування обмежувальних заходів різного характеру.

Подекуди така клаузула є намаганням розвинених держав позбутися сучасних форм протекціонізму країн, які розвиваються, однак все частіше закріплення обов'язку дотримуватися стандартів у трудовій, соціальній, ад'юдикаційній та природоохоронній сфері виходить із розуміння взаємопов'язаності світової спільноти та неможливості підтримувати міжнародний мир і безпеку, економічну стабільність та екологічну рівновагу в обставинах існуючого розриву між Північчю та Півднем.

Україна рухається шляхом загальних тенденцій. Серед її зовнішньоторговельних угод є та, яка містить «клаузулу про права людини» та передбачає спеціальний моніторинговий механізм. Можна виділити й низку проблем: відсутність спеціального органу, який би займався аналізом впливу торговельної угоди на права людини, забезпечуючи включення необхідних для розвитку положень до тексту, а також слабку нормативно-правову базу та обмежені інституційні й фінансові ресурси для проведення подібної експертизи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Declaration on the Right to Development. General Assembly Resolutions. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/righttodevelopment.aspx>.
2. African Charter on Human and Peoples' Rights. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201520/volume-1520-I-26363-English.pdf>.
3. Statement on the importance and relevance of the right to development, adopted on the occasion of the 25th anniversary of the Declaration on the Right to Development. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/715884>.
4. Frequently Asked Questions on the Right to Development / United Nations: electronic version. 2016. P. 7. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FSheet37_RtD_EN.pdf.
5. Charter of the United Nations. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.

6. Van der Have N. The Right to Development and State Responsibility: can States be held to Account?: electronic version / Amsterdam Center for International Law / SHARES Research Paper. 2013. № 23. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2251838.
7. Aaronson S.A. Chauffour J-P. The Wedding of Trade and Human Rights: Marriage of Convenience or Permanent Match? / WTO Publications: electronic version. 2019. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr11_forum_e/wtr11_15feb11_e.htm#fntext1.
8. Hafner-Burton E. Trading Human Rights: How Preferential Trade Agreements Influence Government Repression / International Organization, 2005. № 59. P. 593–629.
9. Apodaca C. Global Economic Patterns and Personal Integrity Rights after the Cold War / International Studies Quarterly, 2001. № 4. P. 587–602.
10. Damro C. The Political Economy of Regional Trade Agreements: electronic version. 2006. URL: https://www.researchgate.net/publication/289812117_The_Political_Economy_of_Regional_Trade_Agreements.
11. Омельченко О. Зона вільної торгівлі – покращений доступ до ринків: електронна версія. 2019. URL: <http://attorneys.ua/uk/publications/free-trade-areas-better-access-to-markets/>.
12. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=04fd6562-0d40-4133-9401-8ada1d0ba4e3&title=RegionalniTorgovelniUgodi>.
13. Zerk J. Human rights impact assessment of trade agreements: electronic version. 2019. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2019-02-18HumanRightsTradeAgreements.pdf>.